

Humeova i Kantova kritika metafizike

Mlinarević, Klara

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:907275>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Klara Mlinarević

**HUMEOVA I KANTOVA KRITIKA
METAFIZIKE**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ODSJEK ZA FILOZOFIJU I KULTUROLOGIJU

KLARA MLINAREVIĆ

**HUMEOVA I KANTOVA KRITIKA
METAFIZIKE**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Marko Kardum

Zagreb, 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Metafizičko tumačenje pojma prostora kod Kanta	7
2.1. Transcendentalno tumačenje pojma prostora	7
3. Metafizičko tumačenje pojma vremena kod Kanta.....	8
3.1. Transcendentalno tumačenje pojma vremena	9
4. O pojmovima čistoga uma	9
4.1. Antinomija čistoga uma.....	10
4.2. Ideal čistoga uma.....	10
4.3. Disciplina čistog uma	11
5. Pokušaj rješenja problema metafizike.....	12
5.1. Kantov govor o “stvari po sebi.....	12
6. Uzročnost kod Humea.....	13
6.1. Uzročno zaključivanje: Krična faza	14
6.2. Uzročno zaključivanje: Konstruktivna faza	14
7. Ideja o nužnoj povezanosti.....	15
7.1. Neophodna veza: Krična faza	15
7.2. Neophodno spajanje: Konstruktivna faza.....	16
8. Moralna filozofija	16
8.1. Moralni racionalizam: krična faza u raspravi.....	17
8.2. Sentimentalizam: konstruktivna faza	18
9. Kritika metafizike	19
9.1. Kritika čuda i Božjeg postojanja	20
10. Zaključak.....	22
11. LITERATURA.....	23

SAŽETAK

Immanuel Kant i David Hume dvojica su od mnogih filozofa koji su se bavili kritikom metafizike. U ovom seminarskom radu kroz razne pojmove njihova rada nastojat će se objasniti kako je došlo do same kritike metafizike kao discipline. Za početak kroz Kantovo metafizičko tumačenje pojma prostora i vremena pokušat ću služeći se njegovom Kritikom čistog uma objasniti kako se Kant odnosi prema tim pojedinim pojmovima. Nadalje je bitno naglasiti sam pojam čistog uma i njegova obilježja kao što su antinomija, ideal i disciplina. Nakon toga pokušat ću prikazati njegov pokušaj rješenja problema metafizike i pobliže dočarati govor o “stvari po sebi”. Nakon toga svega dotaknut ću se bitnih pojmova za Humeovu kritiku metafizike među kojima je najbitnija uzročnost i kroz dvije faze uzročnog zaključivanja, kritičku i konstruktivnu, pobliže ću objasniti sam taj pojam. Spomenut ću i ideju nužne povezanosti koja također ima dvije faze koje su izrazito bitne za kritiku metafizike kao i moralnu u filozofiju koja je posljednji faktor u samoj kritici. Zadnja dva poglavlja donose sažetak Humeove kritike metafizike i religije u kojima dolazimo do zaključka zbog čega uopće dolazi do same kritike. Dakle, u ovom radu nastojat će se prikazati neadekvatnost metafizičkih iskaza koji se otkrivaju u radu Davida Humea. Iako Kant zadržava mogućnost smislenosti metafizičkih iskaza, upravo na temelju Humeova rada kritizira tradicionalnu metafiziku. Stoga bez obzira na smislenost metafizičkih iskaza metafizika kao disciplina biva snažno kritizirana i poprima bitno drukčiji oblik.

KLJUČNE RIJEČI

David Hume, Immanuel Kant, kritika, metafizika, prostor, uzročnost, vrijeme

SUMMARY

Immanuel Kant and David Hume are two of the many philosophers who dealt with the criticism of metaphysics. In this seminar paper, through various concepts of their work, an attempt will be made to explain how the critique of metaphysics as a discipline came about. To begin with, through Kant's metaphysical interpretation of the concept of space and time, I will try to clarify how Kant relates to these particular concepts, using his Critique of Pure Mind. Furthermore, it is important to emphasize the very concept of pure mind and its characteristics such as antinomy, ideal and discipline. After that, I will try to present his attempt to solve the problem of metaphysics and more closely evoke the speech about the "thing in itself". After all that, I will touch on important terms for Hume's critique of metaphysics, among which causality is the most important, and through two phases of causal inference, critical and constructive, I will explain this term in more detail. I will also mention the idea of a necessary connection, which also has two phases that are extremely important for the critique of metaphysics as well as the moral one in philosophy, which is the last factor in the critique itself. The last two chapters provide a summary of Hume's criticism of metaphysics and religion, in which we come to the conclusion of why the criticism itself occurs in the first place. So, this paper will try to show the inadequacy of metaphysical statements that are revealed in the work of David Hume. Although Kant retains the possibility of the meaningfulness of metaphysical statements, he criticizes traditional metaphysics precisely on the basis of Hume's work. Therefore, regardless of the meaningfulness of metaphysical statements, metaphysics as a discipline is strongly criticized and takes on a fundamentally different form.

KEYWORDS

David Hume, Immanuel Kant, criticism, metaphysics, space, causality, time

1. Uvod

Kant problem metafizike pokušava prikazati kroz znanosti poput aritmetike i geometrije u kojima se sudovi donose neovisno o iskustvu. Postavlja se pitanje vrijedi li to i za govor o metafizičkim stvarnostima i kako uopće pitanja koje sebi um nabacuje proizlaze iz prirode općeg ljudskog uma. Zbog toga govori kako je nužno da se svaka metafizika kritički propita da bi se dobila jedna jedina koja bi se mogla nazivati filozofskom disciplinom. Na temelju činjenica dolazimo do zaključka da Kant dovodi u pitanje metafiziku kao znanost zajedno sa svim znanstvenim otkrićima. Kant iznosi argument da je osnovna filozofska misao ostala s unutarnje strane metafizike zbog govora o stvari po sebi. Takvi argumenti govore protiv onih mišljenja koja iskazuju da je Kantovo razmišljanje nemetafizičko. Naposljetku ćemo pokušati odgovoriti na pitanje: Je li Kant doista ostao u granicama metafiziku i spasio transcendentnost bitka. Suprotno tome Hume tijekom svog djelovanja iskustvo ističe kao temelj ljudske spoznaje i odbacuje sve ono što se ne može povezati s iskustvom. Odbija koristiti metafiziku u svojoj filozofiji te ju potpuno izbacuje iz svoje empirističke misli. Odbacuje vezu uzroka i posljedice i tako želi pokazati da sve spoznaje proizlaze iz iskustva. U svom radu Hume promatra pitanje odakle proizlazi ideja supstancije. Kao glavno načelo ističe uzročnost koja je također povezana sa iskustvom, a ne nekom jedinstvenom supstancijom. Oštrim negiranjem postojanja supstancije Hume ju ne odbacuje potpuno nego ju pokušava predstaviti kroz razne impresije. Dakle, kroz ovaj rad nastojat će se pokazati suprotnosti u kritikama ovih dvaju filozofa pomoću raznih pojmova, zaključaka i argumenata. Najvažnije će biti pokazati kako dolazimo do saznanja o njihovim kritikama metafizike kao filozofske discipline koja je izrazito bitna u razvoju znanosti.

2. Metafizičko tumačenje pojma prostora kod Kanta

Pomoću vanjskih osjetila predočujemo sebi predmete izvan i unutar prostora. U prostoru su njihov sadržaj, veličina i odnos međusobno određeni. Osjetilo pomoću kojega duša promatra samu sebe nalazi se unutar čovjekove osobnosti te ono ne određuje dušu kao objekt i za sve što pripada unutrašnjim određenjima potrebno vrijeme. U svojoj Kritici čistog uma Kant daje pet tumačenja pojma prostora. U prvom tumačenju navodi da prostor nije teorijski pojam koji se odvojio od izvanjskih utjecaja i iskustava. Zbog toga predodžba o prostoru ne može biti utemeljena na iskustvu iz odnosa vanjske predodžbe, nego je vanjsko iskustvo moguće tek pomoću promišljene predodžbe.¹ U drugom tumačenju prostor tumači kao predodžbu koja je apsolutno neovisna o iskustvu i osnova svim vanjskim zakonima. Čovjek nikada ne može imati predodžbu da nema prostora, ali može promišljati da u njemu ne postoje nikakvi predmeti.² Dakle, prostor je predodžba apsolutno neovisna o iskustvu koja je osnovana vanjskim utjecajima. Treće tumačenje donosi teoriju prostora također kao nužnost a priori. No, kada bi predodžba o prostoru bila pojam dobiven iz iskustva koji bi bio zasnovan na općem vanjskom iskustvu, onda prva načela ne bi bila ništa više osim običnih pretpostavki. U četvrtom tumačenju iznosi teoriju da prostor nije diskurzivan nego je čisti zor.³ Kada govorimo o ostalim prostorima dolazimo da saznanja da oni postoje samo kao dijelovi istog prostora, a čovjek zbog toga može uvidjeti samo jedan prostor. U posljednjem petom tumačenju pojam prostora opisuje kao neograničenu veličina. Na kraju Kant zaključuje da opći pojam prostora ne može ništa odrediti u pogledu veličine što znači da mu se pripisuje načelo beskonačnosti.

2.1. Transcendentalno tumačenje pojma prostora

Pod stvarnim objašnjenjem pojma Kant podrazumijeva pojašnjenje pojma ujedno kao načela iz kojih se može uočiti mogućnost drugih neiskustvenih spoznaja. Zbog toga se zahtijeva da takve spoznaje stvarno proizlaze iz danog pojma i da su te spoznaje moguće samo pod pretpostavkom danoga načina tog pojma.⁴ Nadalje postavlja pitanje kakva mora biti predodžba o prostoru da bi bila moguća. Zor mora biti čisti, a ne empirijski jer se iz samog pojma ne mogu

¹ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, preveo Viktor D. Sonnenfeld, (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984), str. 35.

² Isto, str. 35-36.

³ Isto, str. 36.

⁴ Isto, str. 36.

izvesti načela. Na kraju samog tumačenja objašnjava kako se u duši može nalaziti jedan vanjski zor koji prethodi samim objektima i u kojemu se pojam može odrediti neovisno od iskustva.⁵ Takvo tumačenje je istinito jedino ako on ima mjesto u subjektu kao njegovo pravno načelo zbog kojeg ga objekti prihvaćaju i on postaje samo oblik vanjskog osjetila.

3. Metafizičko tumačenje pojma vremena kod Kanta

Pojam vremena nije znanstveni pojam koji je zasnovan po nekom iskustvu. Istovremenost ili redoslijed ne bi ni bili dio opažanja da predodžba vremena nije određena neovisno od iskustva. Na osnovu takve predodžbe čovjek može sebi predočiti da je nešto u jedno te isto vrijeme (istodobno), ili u različitim vremenima (jedno za drugim).⁶ Vrijeme je osnova svemu što postoji i ono se s obzirom na pojave jedino ne može ukinuti te nije zasnovano na iskustvu i samo je prema njemu moguća stvarnost pojava. One sve zajedno mogu prestati vrijediti, ali se vrijeme ne može ukinuti. Na ovoj nužnosti zasniva se mogućnost apodiktičnih načela i aksioma o vremenu. Vrijeme ima samo jednu dimenziju koja glasi da različita vremena nisu istodobna nego jedno za drugim. Nadalje dolazimo do tumačenja vrijeme nije implicitan niti opći pojam nego čisti oblik osjetila. Svako različito vrijeme dio je istog vremena no predodžba koju je moguće iskazati samo jednim predmetom jest zor. Između ostalog iz nekog općeg pojma ne može se izvesti načelo da nejednaka vremena ne mogu biti istovremena. Takvo načelo ne može proizaći iz samih pojmova tj. ono navedeno u samome zoru i predodžbi o vremenu. Beskonačnost vremena ne znači ništa osim da je svaka određena veličina vremena moguća samo ograničenjem jednoga vremena.⁷ Zbog takve teorije početna predodžba mora biti beskonačna, ali ako se dijelovi i veličina nekog predmeta moraju ograničiti tada cijela predodžba ne može biti opisana samo pomoću općih pojmova nego zor mora biti njihovom osnovom.

⁵ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, str. 37.

⁶ Isto, str. 39.

⁷ Isto, str. 39-40.

3.1. Transcendentalno tumačenje pojma vremena

Kant se poziva na poglavlje o metafizičkom tumačenju jer je tamo iznio ono što je zapravo transcendentalno. Ovdje još dodaje da je pojam promjene i gibanja moguć samo pomoću predodžbe vremena i u samoj predodžbi. Kada predodžba ne bi bila zor odvojen od iskustva, onda nijedan pojam ne bi ni na jednom objektu mogao učiniti shvatljivim neke promjene tj. veze kontradiktornih predikata. Samo u vremenu mogu se naći oba kontradiktorna određenja na jednoj stvari, jedno za drugim. Tako pojam vremena objašnjava mogućnost tolikih spoznaja koje nisu zasnovane na iskustvu i koliko ih prikazuje opća nauka o gibanju.⁸

4. O pojmovima čistoga uma

Pojmovi čistoga uma nisu jednostavno prikazani nego su izvedeni iz nekih drugih pojmova. Pojmovi povezani s razumom promišljaju se i prije iskustva i radi iskustva. Takvi pojmovi trebali bi pripadati mogućoj empirijskoj svijesti. Samo uz pomoć pojmova koji potječu iz razuma moguća spoznaja postaje i određenje nekog pojma. Razumski pojmovi temelj su za zaključivanje i njima ne prethode pojmovi o predmetima kojima je potrebno dodatno istraživanje. Njihova osnova je u tome da se njihova primjena uvijek mora moći pokazati u iskustvu. No sam naziv umskog pojma pokazatelj nam je da se neće dati ograničiti unutar iskustva jer se tiče spoznaje od koje je svaka empirijska spoznaja samo jedan dio. Umski pojmovi služe za shvaćanje, a razumski pojmovi služe za razumijevanje.⁹ Ako je njihov sadržaj neuvjetovan onda se odnose na nešto pripada svakom iskustvu, ali nikada nije predmet tog iskustva. Ako takvi pojmovi imaju objektivne vrijednosti onda se mogu zvati *conceptus ratiocinanti* (ispravno izvedeni pojmovi), a ako ne onda su dobiveni bar nekim prividom zaključivanja pa se mogu zvati *conceptus ratiocinantes* (sofistički pojmovi).¹⁰ Na kraju poglavlja Kant pojmovi čistog uma daje naziv transcendentalne ideje te u nastavku pobliže objašnjava taj pojam.

⁸ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, str. 40.

⁹ Isto, str. 162.

¹⁰ Isto, str. 162.

4.1. Antinomija čistoga uma

Svaki privid čistoga uma koji prelazi granicu osjetnog spoznajnog svijeta osniva se na dijalektičkim zaključcima. Njihova shema zasniva se na formalnoj logici u trima formalnim vrstama umskih zaključaka. Prva vrsta ovih sofističkih zaključaka odnosila se na neuvjetovano jedinstvo subjektivnih uvjeta svih predodžbi uopće. Druga vrsta dijalektičkog argumenta će prema analogiji s hipotetičkim umskim zaključcima napraviti svojim sadržajem bezuvjetno jedinstvo objektivnih uvjeta u pojavi. Treća vrsta govori o neuvjetovanom jedinstvu objektivnih uvjeta mogućnosti predmeta uopće.¹¹ Bitno je spomenuti da nadosjetilni paralogizam u pogledu ideje u subjektu proizvodi samo jednostran privid.¹² No događa se potpuno drukčije ako um primijenimo na objektivnu sintezu pojava. Načelo neuvjetovanog jedinstva vrijedno je zbog mnogo vjerojatnosti, ali ubrzo dolazi do raznih negodovanja i od njega se mora odustati. Time se pokazuje nov fenomen ljudskog uma jer nitko ne mora mudrovati nego se um zapliće sam od sebe. Na takav način on je očuvan od imaginarnog uvjerenja što ga proizvodi privid koji je samo jednostran i tako se dovodi u iskušenje trebali se prepustiti skeptičnoj beznadnosti ili prihvatiti dogmatički prkos. Oboje je smrt zdrave filozofije, ali bi se ono prvo u svakom slučaju još moglo nazvati eutanazijom čistog uma.¹³

4.2. Ideal čistoga uma

Ukoliko čisti razumski pojmovi ne zadovoljavaju nikakve uvjete osjetilnosti pomoću njih ne mogu se predočavati nikakvi predmeti. Unatoč tome mogu se prikazati in concerto ako se primjene na pojave. Ideje su međutim još udaljenije od objektivnog realiteta nego kategorije jer ne postoji nikakva pojava u kojoj bi se mogle pokazati in concerto.¹⁴ Oni sadržavaju određenu cjelinu koju ne dostiže ni jedna moguća empirijska spoznaja, a um ima pri tome u vidu samo potpuno jedinstvo. Ono što nazivamo idealom još je više udaljeno od objektivnog realiteta nego ideja. Pod njim podrazumijevamo ideju i kao pojedinačnu stvar koja je određena pomoću ideje. Što nama predstavlja ideal, to je Platonu bila ideja božanskog razuma tj. pojedinačni predmet u njegovu čistom zoru. Moramo priznati da ljudski um ne sadržava samo ideje nego i ideale koji

¹¹ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, str. 201.

¹² Isto, str. 201.

¹³ Isto, str. 202.

¹⁴ Isto, str. 264.

doduše nemaju stvaralačke snage, poput platonovih ideala, ali ipak imaju one praktične.¹⁵ Pojmovi čija je osnova povezana s moralom nisu potpuno čisti umski pojmovi jer im osnova sadrži nešto empirijsko. Unatoč tome mogu poslužiti kao primjer čistih umskih pojmova s obzirom na načelo kojim um ograničava slobodu koja je po sebi neograničena. Tako krepost, i s njom cijela ljudska mudrost, pripadaju idejama. Mudrac je ideal, tj. čovjek koji postoji jedino u mislima, ali je s idejama potpuno povezan. Kao što ideja daje pravilo, tako ideal u takvom slučaju služi kao uzorak potpunog određenja kopije. Ideali onaj dio uma kojemu je potreban pojam. Osim toga imaju u sebi nešto što uopće nema smisla jer priroda omogućuje iluziju kod takvog pokušaja, stavljajući na taj način pod sumnju dobro koje leži u ideji. Stoga ideal sebi promišlja predmet koji bi trebao biti potpuno određen prema načelima iako za to nedostaju dovoljni uvjeti u iskustvu i sam pojam je nadosjetilan.

4.3. Disciplina čistog uma

Sudovi koji su prema logičkoj i sadržajnoj formi negativni nisu baš cijenjeni s obzirom na ljudske želje za znanjem. Svi logički sudovi mogu se izraziti negativno i imaju zadatak da jednostavno sprječavaju zabludu. Negativni sudovi bi trebali spriječiti neispravnu spoznaju gdje zabluda nikad nije moguća. Kada su granice naše moguće spoznaje veoma uske, a štetnost od zablude znatna, ono negativno služi samo za to da nas očuva od te iste nejasnoće. Pravilo pomoću kojeg nas se ograničava i uništava sklonost da se udaljimo od određenih zakona naziva se disciplinom. Razlikuje se od kulture koja bi nas trebala upoznati s nekim vještinama, ali da se pritom ne ukida neka druga čije je postojanje već dokazano. Stvaranju talenta disciplina će pridonijeti negativan, a kultura i doktrina pozitivan prinos. Temperamentu je, isto kao i talentu, u mnogim pogledima potrebna disciplina. Kant ističe da je umu dužnost da svim drugim težnjama propisuje njihovu disciplinu što se ponekad može učiniti čudnim. Empirijsku upotrebu uma nije potrebno kritizirati jer se njezina načela podvrgavaju kontinuitivnu ispitivanju. Određenim se zabludama može približiti pomoću raznih zabrana, a njihovim uzrocima pomoću kritike. Ukoliko kod čistog uma naiđemo na nešto poput varki ili iluzija potrebno se poslužiti negativnim zakonodavstvom. Takvo zakonodavstvo stvara pod imenom discipline iz prirode

¹⁵ Isto, str. 265.

uma i predmeta njegove čiste upotrebe.¹⁶ Na kraju Kant naglašava da on disciplinu ne upravlja na sadržaj nego na samu metodu spoznaje iz čistog uma.

5. Pokušaj rješenja problema metafizike

Kod aritmetike i geometrije vidjeli smo na koji se način sudovi proširuju sami od sebe, neovisno o iskustvu. No postavlja se pitanje vrijedi li to i za govor o metafizičkim stvarnostima, ukoliko uopće jesu stvarnosti, i kako uopće pitanja koja sebi um nabacuje, proizlaze iz prirode općeg ljudskog uma, a njegova ga vlastita potreba nagoni da odgovori na njih? Unatoč tomu da su dosad odgovori na ta pitanja naišli na mnoga proturječja ne može se ostati kod same umske moći iz koje proizlazi neka metafizika. Zbog toga je nužno da se svaka metafizika kritički propita da bi se dobila jedna jedina koja se zaslužuje tako zvati ukoliko je ona moguća kao znanstvena disciplina.¹⁷ I zato se postavlja pitanje kako je metafizika moguća kao znanost?¹⁸ Prethodno iznesene činjenice dokazuju da je Kant doveo u pitanje metafiziku kao znanost zajedno s njezinim znanstvenim otkrićima. Neki znanstvenici, pozivajući se na razne argumente, tvrde upravo suprotno. Kant iznosi argument koji tvrdi da je filozofska misao ipak ostala s unutarne strane metafizike zbog govora o stvari po sebi.¹⁹ Takva argumentacija ustaje protiv onih mišljenja koja iskazuju da je Kantovo razmišljanje nemetafizičko ili protumetafizičko, a s obzirom na govor o Kantovu poimanju metafizike kao znanosti iznose se argumenti koji se oslanjaju na potrebu holističkog pristupa u njegovom cjelokupnom opusu. Na kraju ćemo pokušati odgovoriti na pitanje: Je li Kant doista ostao u granicama metafizike i spasio transcendentnost bitka?

5.1. Kantov govor o „stvari po sebi”

Kantov govor o stvari po sebi stavlja naglasak na to da je prisutnost stvari po sebi ključni dokaz. Milan Kangrga upozorava kako je Kant prvi u povijesti čovječanstva iskoračio iz metafizičke slike svijeta koju on definira na sljedeći način: „Sve što jest (kosmos, fysis i polis, što bismo nazvali svijetom) jest tako kako jest odvijeka i do vijeka, što znači sliku gotova,

¹⁶ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, str. 318.

¹⁷ Matković, Kristijan, „Problem metafizike u filozofskoj misli Immanuela Kanta” *Spectrum* 48, br. 3-4 1 (2015): 25-31. <https://hrcak.srce.hr/274269> (pristup: 10.9.2023.).

¹⁸ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, str. 383.

¹⁹ Šundov, Zvonko, „Kant i problem metafizike” *Kolo* 2, (2005): 84-92. <https://www.matica.hr/kolo/299/kant-i-problem-metafizike-20318/> (pristup: 10.9.2023.).

dovršena, pa prema tome i savršena, jednom zauvijek u bitnoj nepromjenjivosti danoga ili stvorenoga svijeta (i čovjeka u njemu). Bitak svijeta shvaćen je kao apsolutna onostranost i apstraktna objektivnost koja se (mimo čovjeka i bez njega) odvija i kreće po svojim vlastitim vječnim prirodnim zakonima.”²⁰ Takvo poimanje svijeta dalo je temelje za filozofski stav koji se naziva panteizam, no treba imati na umu da je u Kanta prvenstveno na djelu preokretanje metafizike svijeta koja je obilježena primatom teorije i teorijskog uma. Kantovo uspostavljanje primata praktičkog uma znači to da istina više nije stvar čiste teorijske spoznaje niti tek svojstvo suda predmetu suđenja nego karakter slobode.²¹ Govoreći o tom neuvjetovanom praktičnom zakonu Kant se i sam pita o njegovu porijeklu kada govori o dužnosti. Taj zakon suprotstavlja se svim našim naklonostima i na taj način pokreće volju. On može biti asertorično spoznat, no pitanje o njegovu porijeklu ostaje otvorenu, a za čisti teorijski um nedokučivo. Ovakvo poimanje ukazuje na mogućnost vrijednosti koje su razotkrivene u transcendentalnoj etici. Nema više apstraktnih metafizičkih etnita koji bi određivali život, nego se sada odvojeni momenti teorije, prakse, theme i poesisa objedinjuju u novom pojmu prakse.²² Odnos slobode i neuvjetovanog praktičnog zakona događa se u praksi. Promatramo li dakle na taj način filozofsku misao Immanuela Kanta doista se može govoriti o metafizici, ali u kontekstu prelaska iz primata teorijskog nad praktičnim umom u primat praktičnog nad teorijskim.

6. Uzročnost kod Humea

Sinteza koju je Toma Akvinski iskovao u srednjem vijeku između kršćanske teologije i Aristotelove znanosti i metafizike postavila je uvjete za ranu modernu raspravu o uzročnosti.²³ Aristotel je uvjetovao apsolutnu kategoričku razliku između znanstvenog znanja i vjerovanja. Znanstveno znanje bilo je znanje o uzrocima, a znanstveno objašnjenje sastojalo se u demonstraciji tj. dokazivanju nužne veze između uzroka i njegove posljedice. Kada Hume ulazi u raspravu, on tradicionalnu razliku između znanja i vjerovanja prevodi u svoje vlastite termine, dijeleći sve objekte ljudskog razuma u dvije isključive i iscrpne kategorije: odnose ideja i stvari. Propozicije vezane za odnose ideja su intuitivno ili demonstrativno sigurne. One su poznate a priori tj. mogu se otkriti neovisno o iskustvu pukom operacijom misli, tako da njihova istina ne

²⁰ Kristijan Matković, „Problem metafizike u filozofskoj misli Immanuela Kanta”, str. 30.

²¹ Zvonko Šundov, „Kant i problem metafizike”.

²² Zvonko Šundov, „Kant i problem metafizike”.

²³ Morris, William Edward; Charlotte R. Brown, „David Hume” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2022) <https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=hume> (pristup 10.9.2023.).

ovisi ni o čemu što stvarno postoji. Za razliku od toga, istinitost tvrdni koje se tiču činjenica ovise o tome kakav je svijet. Njihove suprotnosti su uvijek moguće, ali se njihova proturječja ne mogu utvrditi dokazima. Razlika između odnosa ideja i činjeničnog stanja često se naziva “Humeova vilica”.²⁴ Njegova metoda diktira njegovu strategiju u raspravi o uzročnosti. Tijekom kritične faze on tvrdi da su njegovi prethodnici bili u krivu, a u konstruktivnoj analizi asocijativna načela su osnova.

6.1. Uzročno zaključivanje: Kritična faza

Uzročni zaključci jedini su način na koji možemo ići dalje od dokaza naših osjetila i sjećanja. Ukoliko je veza uspostavljena djelovanjem razuma ili razumijevanja, ona se mora ticati ili odnosa ideja ili stvari. Hume tvrdi da veza ne može uključivati odnose ideja. Posljedice su različiti događaji od njihovih uzroka, tako da nema proturječja u shvaćanju. Kada razmišljamo a priori, razmatramo ideju neovisno o bilo kakvom opažanju koje smo napravili. Zbog toga Hume prelazi na jedinu preostalu mogućnost. Ako kauzalni zaključci ne uključuju apriorno rasuđivanje o odnosima ideja, oni se moraju ticati činjenica i iskustva. Kada imamo mnoga iskustva jedne vrste događaja počinjemo razmišljati o njima kao o uzroku i posljedici i zaključivati jedno iz drugog. Hume primjećuje, “mi uvijek pretpostavljamo, kada vidimo kao osjetne kvalitete, da oni imaju slične tajne moći, i očekujemo da će učinci, slični onima koje smo iskusili, uslijediti iz njih.”²⁵ No, naša se pretpostavka mora na neki način temeljiti na našem iskustvu.

6.2. Uzročno zaključivanje: Konstruktivna faza

Svoj konstruktivni prikaz uzročnog zaključivanja Hume naziva skeptičnim rješenjem za skeptičke sumnje koje je iznio u kritičnoj fazi svog argumenta. Budući da smo natjerani da donosimo zaključke i ako oni nisu određeni razumom mora postojati neki princip jednake težine i autoriteta koji nas navodi ih donosimo, a Hume tvrdi da je to načelo običaj ili navika. Stoga je običaj, a ne razum, ono što određuje um. Običaj i navika opći su nazivi za načela udruživanja. Njihovo djelovanje Hume opisuje kao uzročni proces: uzrok su posebne sklonosti koju

²⁴ Isto.

²⁵ Morris, William Edward; Charlotte R. Brown, „David Hume” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

stvaramo nakon ponavljanih iskustava.²⁶ Ovdje je uzročnost operativno asocijativno načelo koje nas može dovesti izvan naših osjetila i sjećanja. Hume zaključuje da nas običaj “tjera” da očekujemo u budućnosti sličan niz događaja s onima koji su se pojavili u prošlosti. Običaj se tako predstavlja kao izvor načela jednoobraznosti- vjerovanja da će budućnost biti poput prošlosti.

7. Ideja o nužnoj povezanosti

Rana novovjekovna rasprava o uzročnosti vrtjela se oko gotovo identičnih ključnih ideja od kojih su najistaknutije bile ideje o moći i nužnoj povezanosti. Hume tvrdi da nema nejasnih i nesigurnijih ideja koje se javljaju u metafizici. On pokazuje kritičku i konstruktivnu upotrebu svog prikaza dok pokušava popraviti precizno značenje ovih izraza, kako bi uklonio dio te nejasnoće.

7.1. Neophodna veza: Kritična faza

Kako bismo razjasnili ideju moći ili nužne veze moramo odrediti njezine izvore. Hume identificira tri moguća izvora u djelima svojih prethodnika: Locke je mislio da svoju ideju moći dobivamo sekundarno iz vanjskih dojmova interakcija fizičkih objekata, a primarno od unutarnjih dojmova naše sposobnosti pokretanja tijela i razmatranja ideja.²⁷ Malebranche je tvrdio da ono što smatramo uzrocima gibanja tijela ili mentalne aktivnosti uopće nisu uzroci nego samo prilike da Bog, jedini izvor potrebne povezanosti, djeluje u svijetu. Hume odbacuje sve tri mogućnosti i tvrdi da vanjski dojmovi međudjelovanja tijela ne mogu dovesti do naše ideje o moći. Bavljenje unutarnjim dojmovima o radu našeg uma ne pomaže. Naša sposobnost da kontroliramo svoje misli također nam ne daje dojam moći te ne znamo kako prizvati svoje ideje. Kada obični ljudi ne mogu odrediti uzrok događaja, pripisuju ga nekom nevidljivom inteligentnom principu. Istinski uzroci nisu moći u fizičkom svijetu ili u ljudskim umovima. Božja volja je jedini pravi uzrok da određeni predmeti uvijek budu spojeni s nekim drugim.

²⁶ Isto.

²⁷ Morris, William Edward; Charlotte R. Brown, „David Hume” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

7.2. Neophodno spajanje: Konstruktivna faza

U našoj raspravi o uzročnom zaključivanju, vidjeli smo da kada ustanovimo da je jedna vrsta događaja stalno povezana s drugom, počinjemo očekivati da će se jedan događaj dogoditi kad i drugi. Pretpostavljamo da između njih postoji neka veza i nemojte se ustručavati prvo nazvati uzrokom, a drugo posljedicom. Hume zaključuje da je upravo ta osjećajna odlučnost uma- naša svijest u ovom uobičajenom prijelazu s jednog povezanog objekta na drugi-izvor naše ideje o nužnoj povezanosti. Hume nudi dvije definicije uzroka: 1. “Uzrok je objekt, iza kojeg slijedi drugi, pri čemu svi objekti slični prvom slijede objekte slične drugome i daju relevantne vanjske dojmove.”, 2. “Uzrok je objekt iza kojeg slijedi drugi i čija pojava uvijek prenosi misao drugome i bilježi unutarnji dojam.”²⁸ Hume locira izvor ideje u nužnoj povezanosti u nama, a ne u samim objektima ili čak u našim idejama o onim objektima koje smatramo uzrocima i posljedicama. Humeovo postupanje s našom idejom uzročnosti njegova je glavna ilustracija načina na koji njegova metoda funkcionira i revolucionarnih rezultata koje može postići.

8. Moralna filozofija

Humeovo objašnjenje morala važan je dio njegovih nastojanja da reformira filozofiju. Njegova primarna zadaća je istraživanje podrijetla temeljnih moralnih ideja, za koje pretpostavlja da su ideje moralne dobrote i zla. Moralne ideje želi objasniti što je moguće ekonomičnije u smislu njihovih najjednostavnijih i najmanjih uzroka te će utvrđivanje tih uzroka odrediti njihov sadržaj.²⁹ Nadalje on nastoji utvrditi koje su karakterne osobine i motivi moralno dobri, a koji loši. U izgradnji svoje moralne teorije Hume slijedi svog sentimentalističkog prethodnika Francisa Hutchesona. Osjećaji odobravanja i neodobravanja izvor su naših moralnih ideja o dobru i zlu. Ako procijenimo karakternu osobinu kao moralno dobru znači da je osoba kreposna, a ako ju procijenimo moralno lošim znači da je pokvarena. Hume ulazi u raspravu o etici koja je započela sredinom sedamnaestog stoljeća i nastavila se do kraja osamnaestog. On koristi istu metodu kao i u raspravi o uzročno-posljedičnoj vezi: postoji kritična faza u kojoj argumentira protiv svojih protivnika i konstruktivna faza u kojoj razvija svoju verziju sentimentalizma. Ima dvije grupe protivnika:

²⁸ Morris, William Edward; Charlotte R. Brown, „David Hume” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

²⁹ Isto.

teoretičare samoljublja i moralne racionaliste. Hume se suprotstavlja i sebičnim i racionalističkim prikazima morala te ih kritizira u različitim djelima.

8.1. Moralni racionalizam: kritična faza u raspravi

Hume smatra da su sustavi i hipoteze također izopačili naše prirodno razumijevanje morala. Među njima su istaknuta stajališta moralnih racionalista- Samuela Clarkea, Lockea i Williama Wollastona. Jedan nezdrav aspekt moderne moralne filozofije jest da se ona povezuje s religijom i stoga sebe Hume vidi kao osobu koja služi interesima popularnog praznovjerja. Clarke, Humeov središnji racionalistički protivnik, poziva se na razum kako bi objasnio gotovo svaki aspekt morala. On također vjeruje da postoje dokazivi moralni odnosi prikladnosti i nepodobnosti koje a priori otkrivamo samo razumom i da racionalna intuicija da je neka radnja prikladna ima moć da nas obveže i pokrene. Moralno djelovanje je ujedno i racionalno. Hume, međutim tvrdi da kada uzročno razmišljanje sudjeluje u proizvodnji radnje, uvijek pretpostavlja postojeću želju. On misli da je rasuđivanje proces koji nas pomiče s jedne ideje na drugu te ako razmišljanje treba imati motivacijsku snagu jedna od ideja mora biti povezana s nekom željom ili naklonošću. Nakon toga slijedi da se sam razum ne može suprotstaviti strasti u smjeru volje jer da bi se suprotstavio strasti razum mora biti sposoban sam za sebe izazvati motiv. Humeov argument iz motivacije usmjeren je prvenstveno protiv Clarkea i tiče se izvora naših moralnih koncepata. On nas podsjeća da uključiti se u bilo koju vrstu mentalne aktivnosti znači imati percepciju ispred uma. Argument iz motivacije ima samo dvije premise. Prva je da moralne ideje imaju sveprisutne praktične učinke, druga je da razum sam po sebi nije sposoban pobuditi strasti ili proizvesti i spriječiti akcije.³⁰ Argument iz motivacije tvrdi da ako su moralni koncepti sposobni pobuditi strasti i proizvesti i spriječiti radnje, ali sam razum nije u stanju učiniti te stvari, onda moralni koncepti ne mogu proizaći iz samog razuma. Razum je za Humea pasivan i inertan jer nije u stanju sam po sebi dati povoda novim motivima ili novim idejama te tvrdi da je argument motivacije odlučujući.³¹

³⁰ Morris, William Edward; Charlotte R. Brown, „David Hume” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

³¹ Isto.

8.2.Sentimentalizam: konstruktivna faza

Hume se okreće svom konstruktivnom zadatku pružanja naturalističkog objašnjenja moralnih osjećaja. Naziva ih osjećajima odobravanja ili neodobravanja, pohvale ili krivnje, poštovanja ili prezira. Odobravanje je vrsta ugodnog osjećaja, neodobravanje vrsta bolnog ili neugodnog osjećaja. Hume želi otkriti pravo podrijetlo morala, i te ljubavi ili mržnje koja nastaje kada razmišljamo o vlastitim ili tuđim karakternim osobinama i motivima. On prati moralne osjećaje do suosjećanja. Simpatiju objašnjava kao psihološki mehanizam koji objašnjava kako osjećamo ono što drugi osjećaju te kao proces koji nas pomiče od naše ideje o tome što netko osjeća do stvarnog doživljaja nekog osjećaja. Postoje četiri koraka u ovom procesu. Prvo dolazimo do ideje o tome što netko osjeća na bilo koji od uobičajenih načina. Zatim postajemo svjesni sličnosti među nama pa nas povezuje taj princip udruživanja te Hume tvrdi da uvijek imamo živu svijest o sebi. Na kraju, Hume podsjeća da principi asocijacije ne samo da povezuju dvije percepcije već također prenose snagu i živost iz jedne percepcije u drugu.³² Humeova ideja da asocijativna načela prenose snagu i živost u svom objašnjenju simpatije paralelna je s načinom na koji je koristi u svom objašnjenju kauzalnog zaključivanja. U slučaju uzročnog zaključivanja asocijativna načela rađaju ne samo ideju o uzroku nego također prenose dio snage i živosti na tu ideju. Takva ideja utječe na nas kao što to čine dojmovi, ali u slučaju simpatije kada je ideja dovoljno oživljena ona postaje sama strast. Za razliku od Hutchesona, Hume tvrdi da posjedujemo od Boga dan moralni osjećaj i to nam pruža jedinstvenu teoriju uma. On objašnjava moralne osjećaje pozivajući se na suosjećanje koje zauzvrat objašnjava terminima asocijativnih principa na koje se pozvao kako bi objasnio uzročna vjerovanja te tvrdi da bismo bez njih bili potpuno drugačiji. Nadalje govori da moralna ljubav i mržnja izvire iz simpatije, ali samo kad reguliramo svoje suosjećajne reakcije zauzimanjem onog što one naziva opće gledište. Ideju općeg gledišta definira perspektivu iz koje možemo promatrati karakterne osobine osobe koje dijelimo sa svima. Nudi tvrdnju da se divimo četirima vrsta karakternih osobina. Hume poistovjećuje ono što ima vrijednost i ono što stvari čini vrijednima sa značajkama naše psihologije te dijeli osjećaje na prvorazredne i drugorazredne. Na kraju sažima svoje objašnjenje morala uz definiciju vrline i zasluge te kaže „svaka osobina uma koja je korisna ili ugodna samoj sebi ili drugima priopćava zadovoljstvo

³² Morris, William Edward; Charlotte R. Brown, „David Hume” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

gledatelju, zaokuplja njegovo poštovanje i prihvaćena je pod časnim nazivom vrline i zasluge.”³³

9. Kritika metafizike

Tijekom svog djelovanja Hume ističe iskustvo kao temelj ljudske spoznaje te odbacuje sve ono što se ne može objasniti pomoću iskustva. Odbija koristiti metafiziku pri razmatranju predmeta svoje filozofije, stoga je adekvatno da metafiziku oštro kritizira i potpuno izbacuje iz svoje empirističke misli.³⁴ Kao što smo već prethodno spomenuli, Hume odbacuje vezu između uzroka i posljedice tako da su povezani nekom nepoznatom silom te je tu također uočljiva njegova kritika metafizike. Prema Humeu, pripadaju li ideje prisjećanju ili mašti svakako su vezane za utiske, a one kompleksne, čije sadržaje ne poznajemo u stvarnosti, nastaju kao skup iskustva. Tako Hume želi pokazati da su sve spoznaje proizašle iz iskustva. Hume promatra pitanje odakle proizlazi ideja supstancije. Dolazi do zaključka ni impresija osjetilnosti niti impresija refleksije nisu proizvele ideju supstancije. Na sličan način razmatra i duhovnu supstanciju. Njezino postojanje također pokušava objasniti u obliku ideje kojoj je potreban doživljaj duhovne supstancije. Hume ističe da se definicija supstancije kao nečega što postoji samo po sebi može primijeniti na sve te tako naši doživljaji mogu biti mogu biti supstancije ako se gleda njihovo samostalno postojanje. Uzročnost naših ideja povezana je sa iskustvom, a ne s nekom jedinstvenom supstancijom. Ideja vlastite ličnosti puno puta promatrana je s metafizičkog gledišta i veže se uz duhovnu supstanciju kako bi se prikazalo postojanje vlastitog ja. No, Hume dolazi do poteškoća tražeći impresiju identiteta jer smatra da ne možemo imati ideju sebe jer nemamo ni jednu impresiju iz koje je možemo izvući. Nije nam poznato kako pojedina percepcija pripada ličnosti ili je s njom povezana. Stoga Hume smatra kako ni na jedan način ne možemo spoznati sebe bez ikakve percepcije. Iz toga izvodi zaključak kako naša mašta samo povezuje pojedine percepcije i tako nastaje ideja o ličnom identitetu. Lični identitet je samo subjektivna tvorevina, a ne neka jedinstvena duhovna supstancija. Oštrim negiranjem postojanja supstancije Hume ne odbacuje postojanje identiteta već ga objašnjava kroz niz impresija od kojih se sastoji zato što iskustvu nije poznata nijedna impresija koja sama po sebi predstavlja identitet. Ako uklonimo svaku impresiju koja predstavlja nešto pojedinačno uvidjeti ćemo da supstancija ne čini identitet. Zaključak na temelju iznesenih činjenica najbolje donosi

³³ Isto.

³⁴ Matea Peček, *Humeov empirizam*, Završni rad, Osijek, 2019, str. 7.

Humeova rečenica-da bacimo u vatru teološke i metafizičke knjige ukoliko ne sadržavaju zaključivanja na temelju iskustva, jer one ne mogu sadržavati samo sofisteriju i iluziju.³⁵

9.1. Kritika čuda i Božjeg postojanja

Na temelju prethodno iznesene Humove kritike metafizike, bitno je naglasiti njegovu kritiku čuda, kao i onu postojanja Boga. Na početku je najbitnije odrediti što Hume podrazumijeva pod terminom čuda, jer ga on ne shvaća u smislu neočekivanog, nevjerojatnog trenutka s pozitivnim konotacijama.³⁶ On smatra da čuda narušavaju zakone prirode, i zakone od strane Božanstva ili nekog nevidljivog posrednika. Za njihovo postojanje možemo reći da sve naše iskustvo govori protiv njih. Hume istražuje istinitost čuda koja se temelje na tuđim svjedočanstvima. U ovom pohodu pripisuje mu se samouvjerenost, jer već u početku karakterizira čuda kao puste priče. Za početak ikakvog razmatranja takvog događaja u stvarnosti kao temelj spoznaje uzima se iskustvo. Nevjerodostojni svjedoci još su jedan razlog zbog kojeg takva svjedočanstva treba opisati. Idući razlog kojim Hume negira postojanje čuda je ljudska narav, odnosno naivnost i ljubav prema neobičnom. Na primjeru medijskih reportaža uviđamo kako čudo dobiva pozitivnu konotaciju jer se u njima čudom obilježavaju svi neočekivani događaji. Jedan od razloga za sumnju je nedostatak suvremenih čuda jer ne postoji mogućnost istraživanja takvih događaja. Zadnji razlog zbog kojeg Hume sumnja je onaj koji dolazi iz postojanja suprotnih svjedočanstava. Stoga Hume zaključuje da se ne može dokazati čudo koje bi bilo dio neke religije. Osim kritike metafizike i čuda, Hume se vrlo opsežno bavio i kritikom religije. Njegovo najznačajnije djelo koje se bavi predmetom religije su *Dijalozi o prirodnoj religiji* koji su naišli na veliko negodovanje od strane autora te su ga svi nagovarali da ih objavi tek nakon svoje smrti. U *Dijalozima* Hume se bavi razmatranjem tzv. argumenta iz dizajna kojim se tvrdi kako je svijet uređen kao i predmeti ljudskog djelovanja. Humeova kritika prema religiji vidljiva je u njegovom mišljenju prema svećenicima za koje kaže da im je bitna samo moć i dominacija. U spomenutom djelu kroz tri izmišljena lika, Demea, Cleanthes i Philo, Hume donosi tri različita pristupa religiji. Zagovornik prirodne religije je Cleanthes, Objave Demea, a Philo se može opisati kao skeptik.³⁷ Cleanthes iznosi argument iz dizajna tako što se poslužio popularnom usporedbom svijeta sa satom iz kojeg proizlazi zaključak o mudrom

³⁵ Matea Peček, *Humeov empirizam*, str. 8.

³⁶ Isto, str. 9.

³⁷ Matea Peček, *Humeov empirizam*, str. 10.

tvorcu. Demea se ne slaže s njegovim argumentom jer smatra da njime umanjuje Božju veličanstvenost. Usprkos tome, Cleanthes pokušava dokazati postojanje Boga, dok se Philo za razliku od svojih dvaju sugovornika ne opredjeljuje ni zašto i tako poništava njihove argumente. Prvo navodi argumente protiv Cleanthesovih te kritizira slabost takvog argumenta jer nam svijet nije poznat ni približno u cijelosti. Nadalje kritizira intelegibilnost jer smatra kako je glavni problem njegovog argumenta to što nas pokušava odvesti preko naših mogućnosti tj. granica. Na temelju iznesenih argumenata Phila možemo nazvati Humeovim glasnogovornikom. Hume smatra da je svijet nesavršen i time dokazuje da ga nije stvorio pravedan i dobar stvoritelj. I dalje dolazi do poništavanja argumenta iz dizajna jer Philo navodi Cleanthesa da prizna kako izjednačava Božji i ljudski um tako što govori da ne poznaje ni jedan drugi. Nastavlja govoreći da Demea postaje sličan ateistima jer udaljuju Boga i oduzimaju mu sve sličnosti s ljudima. Zatim navodi da je Bog superioran i nikad nećemo moći dokučiti i opisati njegovu savršenost jer je ona neusporediva sa svim ostalim savršenostima.³⁸ Hume najviše kritizira argument iz dizajna jer se najbliže može objasniti iz empirističke i skeptičke perspektive. Osim toga kritizira i kozmološki argument, dokaz Božjeg postojanja koji se temelji na potrebi za prvim pokretačem svijeta. Smatra da je početak kretanja u samoj materiji kao i njegovo prenošenje iz uma i inteligencije. Za kritiku apriornog argumenta koristi Demeu koji bi trebao dokazati da ukoliko slijedimo lanac uzroka unatrag dolazimo do nužno postojećeg bića koje razlog svog postojanja ima u samom sebi. Ali, taj argument opovrgava Cleanthes koji ističe da je pitanje postojanja činjenično. Moralni argumenti koji se koriste u dokazivanju Božjeg postojanja također nailaze na Kantovu kritiku. Time oduzima moralu vjersko tumačenje i smatra ga ljudskim produktom koji treba služiti kao uzor društvu. Stoga na kraju zaključujemo da iako ne kritizira religiozne ljude ipak dovodi u pitanje razna religijska stajališta. U *Dijalogima* su nam prikazane razne perspektive religije i Božjeg postojanja pri čemu nam se servira mnoštvo različitih polazišta i zaključaka koji su prethodno utemeljeni.

³⁸ Matea Peček, *Humeov empirizam*, str. 11.

10. Zaključak

Na temelju svega prethodno navedenog možemo zaključiti da je metafizika kao znanost nailazila na brojne kritike u svom razvoju. David Hume i Immanuel Kant samo su dvojica od mnogobrojnih filozofa koji su se bavili kritikom metafizike. No, za razliku od Kanta Hume je poznat i po svojoj kritici argumenata za Božje postojanje. Kant sadržava smislenost metafizičkih dokaza, no na temelju Humeova rada kritizira tradicionalnu metafiziku. U njegovom radu nailazimo na razna metafizička i transcendentalna tumačenja određenih pojmova kao što su vrijeme i prostor. Kroz svoj govor o stvari po sebi pokušava riješiti problem metafizike. Za razliku od njega Hume pokušava potpuno izbjegavati metafiziku u rješenju svojih dilema te se služi nama već poznatim argumentima kao što su argument iz dizajna i kozmološki te ontološki argument. Zbog takvih postupaka možemo uvidjeti da metafizika poprima potpuno drukčiji oblik. Na kraju dolazimo do zaključka kako ova dvojica filozofa na dva različita načina pokušavaju objasniti svoje kritike metafizike kao znanosti.

11. LITERATURA

Kant, Immanuel, *Kritika čistog uma*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.

Matković, Kristijan, „Problem metafizike u filozofskoj misli Immanuela Kanta” *Spectrum* 48, br. 3-4 1 (2015): 25-31. <https://hrcak.srce.hr/274269> (pristup: 10.9.2023.)

Morris, William Edward; Charlotte R. Brown, „David Hume” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2022). <https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=hume> (pristup 10.9.2023.).

Peček, Matea, *Humeov empirizam*, Završni rad, Osijek, 2019.

Šundov, Zvonko, „Kant i problem metafizike” *Kolo* 2, (2005): 84-92. <https://www.matica.hr/kolo/299/kant-i-problem-metafizike-20318/> (pristup: 10.9.2023.).